

אוצר זכרון

לגאון הרב זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל

בעניין דיבור בסוף התפילה ♦ הכאת גנב ♦ תביעת שוטר
בערכאות ♦ פְּנֵת יְקָרָת ♦ צנוע ומעלי

הגאון רבי זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל*

בעניין דיבור בסוף התפילה

מכתב בעניין דיבור בסוף התפילה

בס"ד, כ"ה במנחם אב התשע"ב

לכבוד הגאון הגדול רבי זלמן נחמיה גולדברג שליט"א
השלום והברכה

אשמח אם כת"ר שליט"א יואיל לענות לשאלתי.

כתב באליהו רבא (סי' נ"א סק"ג) שהמתפלל בציבור אין לו לדבר עד אחר עלינו, ויש להסתפק
באדם שמתפלל לאט והציבור כבר אחרי עלינו והוא עדיין לא, האם הוא בכלל האיסור לדבר.

בברכת התורה

יוסף פליסקין

תשובה

ב"ה לענ"ד אם הלשון באליהו רבא הוא בדיוק כמו שכתוב כאן לפנינו נראה שמותר לו
לדבר, אם הקהל גמר. שאם האיסור מטעם הפסק מה לו להזכיר מתפלל בציבור שיכתוב שאין
להפסיק לפני עלינו, לכן נראה שהכוונה שהציבור יש להם לגמור התפילה עם עלינו.
כן נראה לענ"ד

מכתב נוסף בהנ"ל – ובעניין חומרת הדיבור בזמן התפילה

בס"ד, אור לכ"א באדר התשע"ג

לכבוד הגאון הגדול רבי זלמן נחמיה גולדברג שליט"א
השלום והברכה

כת"ר שליט"א כתב לי בביאור דברי האליהו רבא (סימן נ"א סק"ג) שכתב שהמתפלל בציבור
אין לו לדבר עד שמסיים עלינו, דהכוונה עד שהציבור גומרים, אך אם הציבור כבר גמרו והוא
עדיין לא גמר, שוב מותר לו לדבר.

* נמסר למערכת ע"י השואל הרב יוסף פליסקין שליט"א.

א. לשון הלבוש (סימן נ"א סעיף ד'): ומפני שהשתי ברכות הללו ברוך שאמר וישתבח סמוכות זו לזו... צריך לזהר שלא
להפסיק ביניהם בדיבור. וכתב הא"ר (סק"ג): אבל לשון פסקי תוס' שלא לדבר עד דמסיים י"ח, וכשיש נפילת אפים לא
ידבר עד אחר נפ"א, וכשמתפלל עם הציבור אין לדבר עד שמסיים עלינו, ודוקא בבית הכנסת עראי אבל בביהכ"ס קבוע
אסור לדבר שיחה בטלה לעולם, ע"כ [לשון פסקי תוס' ולשון הא"ר]. ולא מצאתי כן בפסקי תוס' שלפנינו.

האוצר ♦ גיליון מ"ה

והסתפקתי האם צריך להקפיד על דברי א"ר אלו, דאולי יש לומר שדברי א"ר אלו לא נפסקו כלל להלכה.

בברכת התורה

יוסף פליסקין

תשובה

ב"ה יום ז' ניסן תשע"ג

כבוד הרב יוסף פליסקין שליט"א

יקרת מכתבו קבלתי ובו שואל אם מה שכתב באליה רבא סימן נ"א סק"ג שהמתפלל בציבור אין לו לדבר עד שמסיים עלינו ומסתפק אם הלכה כא"ר.

הנה אין לי א"ר לעיין בו ומסברא נראה שזה מנהג טוב שלא לבוא לדבר במקומות שהוא הפסק וכדומה צא ולמד מה שהתוס' יו"ט תיקן אחר גזירות ת"ח שנהרגו בעוונותינו חצי מיליון יהודים וקבעו סליחות ותענית בכ' אב, ותיקן התויו"ט לעשות מי שברך כל שבת לכל מי שיזהר לא לדבר בשעת התפלה הרי שתלוי בעבירה זו גזירות חמורות ומסתבר שגם א"ר כוונתו לתיקון מועיל אבל נראה שזה חומרא חשובה אבל אינה מעיקר הדין^א אמנם מי שנוהג בחומרה זו נעשית לו כנדר כך נראה אבל כדאי לחפש בספרים אחרים והיום שיש אוצר שניתן למצוא בקלות כדאי לחפש מי מזכיר את דברי הא"ר ודברי התוס' יו"ט ולי אין הספרים והמכונה שרואים^ב.

ואסיים בברכה

זלמן נחמיה גולדברג

(ב). ויעיין מה שכתב כעין זה במכתב הגאון רבי שריה דבליצקי זצ"ל בירחון האוצר גיליון כ"ב.

(ג). בחיפוש באוצר החכמה מצאתי בדברי האחרונים רק בספר בגדי ישע (סימן נ"א) שהביא כהא"ר את דברי הפסקי תוס'.

הגאון רבי זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל*

הכאת גנב

שאלה

שלום רב לכבוד הרב.

נסתפקתי בדבר הלכה ורציתי לפנות לכת"ר.

נגנב מחברי חפץ יקר ערך וב' עדים כשרים ראו את הגנב בשעת גניבתו. האם ניתן להכותו, כדי שיחזיר את הגניבה (אמנם קיים ספק אם אכן יסכים להחזיר את הגניבה), ובעיקר כדי שלא יעז לגנוב שוב (מדובר באופן שאין בכוחו ויכולתו של הגנב עצמו להכות את הגנב, ולחברו הדורש שלומו וטובתו, יש כח).

ואת"ל שאסור להכותו, יש להסתפק האם לבעל החפץ עצמו, יהיה מותר להכותו.

עוד יש לי ספק, האם יש חילוק באופן שאם נמסור אותו למשטרה, המשטרה תטפל בו, לאופן בו המשטרה לא תעשה דבר, מחמת חוסר זמן וכו'.

את"ל דמותר, איך הדין נוטה כשיש רק עד אחד, או אומדנא דמוכח (והא דמר זוטרא כפתיה ואודי בב"מ כ"ד ע"א, נסתפקתי אי שרי דווקא לדיין, כמו שמשמע בר' ירוחם נתיב א' ח"ב, או דילמא לאו דווקא, וה"ה לכל בעל דבר. וראיתי לגאון רבי אלכסנדר שמואל היילפרין זצ"ל, אב"ד לבוב, בעל שו"ת מהרא"ש ועוד, שכתב בתשובה שהובאה בקובץ כרם שלמה תמוז תשמ"ג, להתיר להכות גנב כדי שיודה ע"פ אומדנא דמוכח, ודיין שכתב רי"ו הנ"ל לאו דווקא, ושוב חזר בו מכח דברי דודו זקנו, הגאון תורת חיים, ונשאר בצע"ק. וצ"ע). וראיתי תשובה בשו"ת מנחת יצחק (חלק ט' ס' ט' אות ב') הדין בשאלה האם מותר למוסר גנב לערכאות, אולם האם מותר להכותו, לא דן שם בפירושו.

אמנם בשו"ת אגרות משה (או"ח חלק ה' ס' ט' אות י"א) כתב וז"ל: "ובדבר גנב שגנב ס'ת וכלי כסף מביהכ"נ, אם מותר למסרו לערכאות המדינה ולמשטרה (פאליס), שידוע שהם דנים ביסורי הגוף במאסר הרבה שנים. הנה לכאורה פשוט שאין שייך להתיר. אף אם לא היה כלל איסור לידון בדיני המדינות לפני שופטי המדינה, אבל הא אין לנו למוסרו לדונו בדברים שלא שייך בדיני התורה, שהוא ממון כפי שומת הבקיאין, והם דנים ביסורים שזה לא חייבה תורה. ועיין במו"ק דף י"ז ע"א, בעובדא דר"ל הוה מנטר פרדיסא, אתא ההוא גברא וקאכיל תאיני, רמא ביה קלא ולא אשגח ביה, ושמתיה ר"ל, וא"ל ההוא גברא אדרבה ליהוי ההוא גברא בשמתא, אם ממון נתחייבתי לך נידוי מי נתחייבתי לך, ושאל ר"ל בבי מדרשא ואמרו שלו נידוי שלך אינו נידוי, והוצרך ר"ל להתיר נידויו. חזינן דאף על גבא אסור להחמיר יותר מדינו שחייבה תורה. וא"כ פשוט שגם מכות וישיבה במאסר וכל יסורי הגוף, שאסור, וחייב המכהו אחר המעשה מלקות, מלא יוסיף. ורק קודם שגנב רשאי להכותו שלא לגנוב. וכהא דבב"ק דף כ"ז ע"ב, בהא דגרגותא דבי תרי דאתא חד קא דלי ביומא דלאו דיליה, ומחיה, ואמר רב נחמן

* תשובה זו נתקבלה מאת השואל, הרב דביר אזולאי, מחבר ספר דברי עני על הלכות ברכות. הקלדה ראשונית נעשתה על ידי הרב דניאל קינד, שהוסיף מקורות בהערות השוליים.

דלכו"ע היה רשאי למעבד דינא לנפשיה, שלא להניחו למידלא. ורב נחמן עצמו סובר דאפילו שלא במקום פסידא עביד דינא לנפשיה, שלא להניחו לגזול ממנו, וכן כשרואה חפץ שלו יכול ליקח בעצמו. אבל לתפוס חפץ ומעות בעד חוב, אף באופן שיכול לתפוס, הוא דוקא שלא בהכאה ועיין פרטי הדינים בחו"מ סימן ד'. וממילא לא שייך להתיר למסור את הגנב לערכאות, לדונו במאסר ובשאר עונשי הגוף...". עכ"ל. הרי לכאורה מפורש שאסור להכות בגדון בידן. אמנם חשבתי שאולי יש לחלק, שבנידונינו קיים חשש סביר (לכאורה) שאם הגנב לא יתיסר, הוא ישוב לגנוב שוב, ואולי לא דמי לנידון האגרות משה. ואת"ל דמותר מדינא דאורייתא, איך הדין נטה באופן שמדינא דמלכותא אין להכות גנב אחר שסיים גניבתו. וצריך לי עיון.

בברכת התורה, ותודה רבה מראש

דביר אזולאי

תשובה

ב"ה, יום י' כסלו תשע"ב

כבוד הרב דביר אזולאי שליט"א

יקרת מכתבו קבלתי ובו מסתפק אם ניתן להכות לגנב כדי שיחזיר הגניבה או שלא יגנוב עוד גניבות.

הנה להכותו שלא יגנב עוד נראה שמותר לכל אדם להכותו ולא רק לב"ד שכן מבואר בקצה"ח במשובב סימן ג' סק"א ד"ה גם מה שכתב דאי שיעבודא לאו דאורייתא ושם מסיק הקצה"ח שלכוף אדם שלא לעבור עבירה כל אדם יכול להכותו לאפרושי מאיסור אבל אין בכוחו לכופו לקיים מצווה אלא לב"ד עיי"ש.

אכן שם מדבר שכופו ומכהו למנוע ממנו לעבור עבירה כעת, אבל להכותו שבעתיד לא יעבור עבירה ייתכן שלזה צריך ב"ד, וכן נראה מהרמב"ם פ"א מגניבה ה"י: ראוי לב"ד להכות [את] הקטנים על הגניבה כפי כח הקטן כדי שלא יהיו רגילים בה, וכן אם הזיקו שאר נזיקין, וכן מכין את העבדים שגנבו או הזיקו מכה רבה כדי שלא יהיו משולחין להזיק. עכ"ל. הרי שצריך ב"ד להכות הקטנים.

אמנם כבר הקשה הרב המגיד למה מכין הקטנים והרי קיימא לן שקטן אוכל נבילות אין ב"ד מצווין להפרישו, ותירץ שרק בעבירות שבין אדם למקום אין ב"ד מצווים להפריש קטנים "אבל בעבירות של בין אדם לחבירו ודאי לא אבל מפרישים אותו כדי שלא יארע תקלה על ידו". עכ"ל. אכן לא ביאר טעם החילוק ואפשר שזה מדין השבת [אבידה] יש למנוע מלגנוב אלא שא"כ למה צריך ב"ד דווקא.

אכן להכות גנב שיחזיר הגניבה לכאורה לפי מה שכתב הקצה"ח שלכוף אדם לקיים מצווה צריך ב"ד, וראיתו מסוף גיטין שהקשה הגמ' איך כופין לגרש למי שחייב לגרש והא אן הדיוטות, ותרצו שליחות[?]הו עבדינן. הרי שצריך ב"ד לכוף אדם לקיים מצווה, ובגנב לכאורה הלאו שלא תגנוב כבר עבר ומה שכופין הוא כדי לקיים העשה של והשיב הגזילה, ולכוף לקיים

האוצר ♦ גיליון מ"ה

עשה צריך ב"ד. ואפשר כיון שאם יחזיר הגניבה יתקן הלאו של גזילה, שהרי מה שאין לוקין על לאו דגזילה הוא מטעם שניתק לעשה, ואפשר שעל זה כופין, כיון שכופין שלא לעבור עבירה אולי כופין גם לתקן עבירה. אכן גם אם נאמר כן מ"מ אם אין (אין) הגניבה בעין ובאנו לכופו להחזיר ממון בשוויות הגניבה, בזה לדעת הרבה ראשונים שאינו מתקן הלאו, עיין הגהות אמרי ברוך בסימן ל"ד ס"ז ד"ה בש"ז סק"ז, כיון שלא החזיר גוף הגזילה. אכן דעת תוס' מכות טז, א ד"ה התם סוברים שגם בהחזיר ממון מתקן הלאו.^א

[ויש לעיין מגמ' ב"ק ק"ה, א, גזל שתי אגודות בפרוטה והחזיר לו אחת, גזילה אין כאן השבה אין כאן, ומשמע מכיון שכל זמן שיש בידו גזילה בשוה פרוטה יש גם גזילה, וא"כ כל אדם יכול להכותו לאפרושי מאיסור גזילה.

אכן לפי שכתבו הקצה"ח בסימן ל"ד ס"ז סק"ג שגונב מן הגנב אינו עובר בלאו דלא תגנוב, וכן גנב עצמו אינו נעשה גנב מחדש כשמחזיק הגזילה שהוא גונב מן הגנב, נראה שגם ביש בידו שווה פרוטה גזול אינו עובר באיסור, וא"כ קשה הלשון גזילה אין כאן, שאינו פרוטה, הרי גם בפרוטה אינו עובר יותר. וצ"ע].

אכן באם הנגנב עצמו לא ראה הגנב רק שמע משני עדים שפלוני גנב, בזה נראה שאין נאמנות לעדים רק במעידים בב"ד, אבל כל שאומרים לא בפני ב"ד אין להם נאמנות, וכמו שכתב בקצה"ח סימן רכ"ד ס"א וז"ל: דודאי אפילו שמע מפי מאה עדים [אמרו לו] שהיה בו במקח מום קודם שקנה, כל זמן שלא נחקרה עדותן בב"ד ובפני בע"ד, כל שעדיין לא העידו בב"ד לא חשוב טענת ברי על פיהם אלא לענין שבועה דיכול להשביע על פיהם על פי שמועה ששמע אפילו מפי קרוב, אלא אם טוען העמדתין בדין והעידו עדים בב"ד וכו' עיי"ש.

אכן הנגנב עצמו יכול להכות לגנב שיחזיר לו הגניבה, אפילו כשאין הגניבה בעין מכהו שישלם לו, וזה מדין עביד איניש דינא לנפשיה.

ונראה שגם בראה הנגנב שגנב שמוותר להכותו שיחזיר לו הגניבה, אבל [ה]כל ביש לו עדים שג"כ ראו הגניבה, אבל באין לו עדים אין לו היתר להכותו שיחזיר לו הגניבה, או שמכהו באין רואין אותו מכהו, אבל להכות את הגנב בפני עדים אסור כשאין לו עדים שגנב שהרי ב"ד יפסקו עליו שהוא פסול לעדות וכמבואר בנתיבות' סימן ד' סק"א, עיין שכתב שאסור לתפוס מגנב אף באופן שיהיה נאמן לומר שגנב ממנו במגו שהחזירתי שמ"מ ייחשב גזול [היינו שהמגו יכול להאמין] (ו)לפוט(ו)רו מתשלומים אבל אין המגו מכשירו להוציאו מכלל גזול ונראה שעובר

(א). ז"ל התוספות: "התם איתא בתשלומין - כששרפו וחייב ממון הלכך לא משכחת ביה בטלו דכל אימת דיש לו ממון לא ילקה...".

(ב). המשך לשון הקצות החושן בסימן רכד: "...בפניך, או שלא בפניו במקום שמקבלין עדים שלא בפני בע"ד, כגון שהיו עדי חולים וכל כה"ג, ודאי מהימן במיגו, אלא דהמרדכי לא איירי מזה".

(ג). נתיבות המשפט ביאורים סימן ד [ג]: "יוכל לעשות בכל ענין ויורד אחר כך עמו לדין. עיין סמ"ע סק"ד שפירש דבכל ענין, היינו אפילו אינו יכול לברר, ומתוך זה הוצרך לחלק, דבדבר הגזול דאז בודאי יכפור הגזול, אינו יכול לתפוס אלא ביכול לברר, או בלא עדים דאז יהיה נאמן במיגו, והוי כיכול לברר. מה שאין כן כשבא לתפוס בעד חובו דאפשר לומר שידעה, מותר לתפוס שיהיה בטוח בחובו, ע"ש. והוא תמוה דשורש דין זה הוא ממנהי"ק [שורש קס"א] ושם מבואר להיפך עיין שם. וכן תמה עליו בתומים [סק"ב]."

באיסור 'והייתם נקים מד' ומישראל' שחייב לצאת ידי הבריות כדרך שחייב לצאת ידי שמים כמבואר בשקלים פ"ג מ"ב.^ד

עוד יש לעיין לפי מה שפסק הרמ"א סימן א' ס"ג שבזמן הזה אין דנים דיני גזילות, רק בשכיחים כמו כופר בפקדון אבל גזילה ממש אין דנים אלא שגוף הגזילה קיימת, שאז ב"ד כופה להחזיר. וא"כ יש לדון אם אומרים בזה עבד דיני לנפשיה שהרי גם ב"ד לא היו דנים בזה"ז. וגם כשגוף הגזילה קיימת, שאז דנים, ייתכן שטעם הדבר שכופים אותו על מצות והשיב את הגזילה, ונאמר שאם אין הגזילה קיימת שאז אינו מקיים העשה של והשיב רק חוב לשלם מדין, אבל מכוח המצוה לשיטת האמרי ברוך לעיל].

א"כ הוא בעצמו לא יכול להכותו שיחזיר לו גם גוף הגזילה, אבל מסברה נראה שיכול, שהרי עבד דינא לנפשיא אומרים גם בזמן שהיו סמוכין, וקשה, איך יעשה דין כשאינו סמוך, אלא שרק בדיינים צריך שיהיו סמוכים ולא בעושה דין לעצמו, כמו שכשר אף שהוא בעל דבר ונוגע וגם פסול לעדות מ"מ עבד דיני לנפשיא. וא"כ יכול לדון גם דינים שאין דנים בזה"ז שצריך לזה סמוכים.

ולדעת הרא"ש גם קנס עבד אינש דינא לנפשיא, שנחשב להעמדה בדין. אכן יש לעיין לפי מה שכתב הנתיבות שכל שחייב רק בדיני שמים כמו בקלדר"מ ומועיל תפיסה מ"מ אסור לו לתפוס כיון שאין ב"ד דנים דיני חייבי שמיים אסור לאדם לתפוס אף שאם תפס מהני עיין נתיבות" סימן כ"ח סק"ב. ונראה שכאן אין איסור לעשות דין לנפשו, ששאני קלדר"מ שפטרו תורה בדיני אדם לכן אסור לכתחילה לתפוס, משא"כ כשחוב גמור רק שאין לנו סמוכים, וכיון שלנפשו כשרים כולי עלמא לעשות דין, מותר גם ללא סמוך.

ומה שהביא מאגרות משה אור"ח ח"ה ס"ט אות י"א שהביא ראייה ממה שאסור לנדות מי שלקח תאנים בלי רשות, שרק ממון חייב ולא נידוי, לענ"ד קשה, הרי מותר להכות מי שגזול ממנו מים ולמה נידוי אסור. ובתוס' שם מו"ק יז ד"ה נידוי כתבו בשם ר"ת שמדובר במקום שהיו רגילים לאכול באילנות ונותנים דמים.

אכן קשה למה שם בתוס' לא הזכירו גמ' ב"ק שמותר להוכיח למי שבא לגזול, ואולי במו"ק מדובר שכבר גזל התאנים והנידוי הוא עונש על הגזילה ובזה יש איסור להחמיר עליו יותר מתשלומים אבל אם היה מנדה כדי שלא יקח התאנים מסתבר שמותר כמו בהכאה נראה שגם האגרות משה מדבר אחר שכבר גנב ומ"מ נראה מסברה שאם מנדהו אם לא ישלם גם זה מותר כמו שמותר להכות רק מדובר שנידהו בלא תנאי שגם אם יחזיר ישאר בנידוי זה אסור, אבל במנדה כדי שיחזיר מסתבר שמותר גם לדעה ראשונה שם בתוס'. ובנידון שאחד גנב נראה ג"כ

(ד). משנה שקלים פ"ג מ"ב: "אין התורם נכנס לא בפרגוד חפות ולא במנעל ולא בסנדל ולא בתפילין ולא בקמיע, שמה יעני ויאמרו מעון הלשכה העני, או שמה יעשיר ויאמרו מתרומת הלשכה העשיר, לפי שאדם צריך לצאת ידי הבריות כדרך שצריך לצאת ידי המקום, שנאמר 'והייתם נקים מד' ומישראל' (במדבר ל"ב) ואומר 'ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם' (משלי ג')."

(ה). נתיבות המשפט ביאורים סימן כח ס"ק ב: "ולפי עניות דעתי אפשר לומר, דנהי דאם תפס אין הבית דין מוציאין מידו, מכל מקום אסור לו לתפוס, דהא הטעם דתפיסה מהני כתב הש"ך בסימן כ"ה סק"ב דהוא משום דעבד איניש דין לנפשיה, וכיון דהבית דין אסורין לעשות דין להוציא מידו, כמו כן הוא בעצמו אסור לעשות דין"

שיש להתרות שאם לא יחזיר מה שגנב מותר למוסרו לערכאות כדי שישלם ובהכרח כשמאימים על הגנב אם אינו מחזיר הגניבה מותר למוסרו, שאם נאמר שאסור למוסרו א"כ אין לנו מה לאיים על הגנב שיודע שלא נמסרנו לערכאות.

הגאון רבי זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל*

תביעת שוטר בערכאות

שאלה

הייתי לפני כמה שנים בעת הרס הבתים בעמונה, וראיתי כמה שוטרים המכים באכזריות רבה בלי רחם יהודי, חבר מהשיבה. הוא נפצע ונצרך לטיפול רפואי מסוים ולזמן מנוחה. כעת הפצוע רוצה לתבוע את השוטרים על מעשיהם, כדי לקבל מהם פיצוי כספי, ובפרט למען יראו וייראו שוטרים אלו ואחרים.

לכן פנה לארגון "זכויות האדם בישראל", שיעצו לו לתבוע אותם בערכאות. אני הוא העד היחיד (הרלוונטי) ולכן הוא מבקש את עזרתי בעדות. אמרתי להם שאין אני מזהה את השוטרים כי הם היו עם קסדות בראשם, ואמרו לי שהכלל בערכאות במקרה כזה, בד"כ, הוא שהתביעה מוסבת על המפקד שפיקד על אותם שוטרים, ויתכן שנצליח לדעת מי היה המפקד.

ונפשי בשאלתי, האם מותר לי להעיד בערכאות במקרה זה? יש לציין שכמעט אין ספק שהשוטרים לא יבואו לדין תורה. עוד יש לציין שלא בטוח, אך מסתבר שאם התביעה תצליח, יוציאו מהמפקד סך ממון יותר ממה שהיו מוציאים ממנו בדין תורה. כמו כן, אם התביעה תתקבל, אין אני יודע האם יחוייב השוטר לשלם מכיסו, או שהמשטרה או המדינה תשלם בעבורו.

תשובה

כדאי שיזמינו את השוטרים לדין תורה בפני שלושה אברכים שלומדים ויכתבו[ב]ו הם שכבודו מזמין אותם לדין ויכתבו מספר טליפון שיתקשרו כדי לקבוע דיון, ובטוח שלא יבואו, ואז יתנו לו היתר ללכת לערכאות.

אמנם עד אחד אסור להעיד בערכאות שמחייבין בעד אחד, אבל התביעה שהמשטרה בכללותה תשלם, בזה נראה שגם לעד אחד מותר להעיד. ואם השוטר עצמו ישלם, ניתן להציע לו לבוא לדין תורה והם יפסקו.

* תשובה זו נתקבלה מאת השואל, הרב דביר אולאי, מחבר ספר דברי עני על הלכות ברכות.

הרב יעקב שטראוס
מעורכי האנציקלופדיה תלמודית

פֶּנֶת יְקָרָת

הצצה מרתקת לפינת סבי הגרז"נ באנציקלופדיה תלמודית

מודל 1930

חדר המדרגות העתיק והחשוך שמשתלשל מאחורי בית הכנסת המיתולוגי "ישורון" לא מכין אותך למה שמעבר לדלת. מיד כשהיא נפתחת, אתה חש במשק כנפי הסטוריה. כמה מפלסים של ספרי קודש משרים עליך הוד והדרת קודש. מדובר באחת הספריות הנכבדות בירושלים, העומדת למעלה משבעים שנה לרשות צוות תלמידי חכמים מתחלפים, נבונים וידועים, המנסים לכנס את האוצר המרחבי הזה לתוך כרכים צהובים יוקרתיים לפי סדר א-ב.

יש שלוש דרכים כיצד ניגשים לכתיבת ערך באנציקלופדיה. מספר עורך ותיק: הדרך הראשונה - לגשת אל הסולם שבירכתי הספריה. להעפיל אל תוך האין-סוף שלפניך, ולנסות להתחיל לבנות את הערך. הדרך שניה - להקליד מילות מפתח ולקבל מאות מראי מקומות. ויש דרך שלישית: לקחת דף ועט לגשת אל מחשב מודל 1930 שמונח בפינה, להקליד מילות מפתח ולנסות לרדוף אחר התוצאות שנשלפות במהירות שיא. למחשב הזה, אם לא ידעתם, קוראים ר' זלמן-נחמיה.

לצמד המילים הזה: "ר' זלמן-נחמיה" משמעויות שונות ומנוגדות. יש קצת חידה, מי היה הגאון המופלא הזה. מצד אחד היה שפל-ברך מיוחד, אשר גם בשמחת וורט של נכדו שהתקיימה בסלון ביתו הרגיש לא בנוח לדבר כמה מילים. מאידך היה אחד מגדולי מוסרי השיעורים בימינו. בשבוע אחד היה עשוי למסור עשרות שיעורים בכוללים ובישיבות וכו' במקצועות שונים ומגוונים. בערוב ימיו סיפר לי עד כמה הכרת הטוב הוא חייב לאותו יהודי שבגיל מתקדם שלו הכריח אותו לומר שיעורים. "לא האמנתי שאוכל לדבר פעם בפני אנשים".

אז מי אתה רבינו הגרז"נ? אב"ד דגול שהעולם התורני חל מפני סמכותו וכתפיו הרחבות, או יהודי צנוע שנבון כאשר קוראים בשמו לעלות לתורה?

כנראה שהשילוב הזה אינו חדש בנוף היהודי: "במקום גדולתו שם אתה מוצא ענוותנותו". התורה מחפשת את המקומות הנמוכים ביותר לנבוע בהם. בדורנו היא מצאה מקום נמוך ומפכה במיוחד. בגאון המופלא שהסתלק מאתנו שבוע שעבר.

השאלה המפתיעה בחדר המדרגות

מדי-פעם יש מין יום-טוב באנצ"ת (אנציקלופדיה-תלמודית). זהו היום בו מופיע כרך חדש. המשאית פורקת את הספרים בקומת הכניסה. משם הם עולים על ידי 'דודי הספרן' (הרב דוד

האוצר ◆ גיליון מ"ה

ארנובסקי) אל הבית. לא פעם היה הרב עולה במדרגות. רואה את דודי מעלה את הספרים החדשים ומתעניין: אני רואה שהגיעו ספרים חדשים? כן. עונה דודי, את הספר הראשון הנחתי כבר על שולחן הרב. הרב מחייך ומסביר את שאלתו: אני מתכוון לשאול כיצד אוכל לעזור לך לעלות את הספרים למעלה? כאילו אינו בעשור התשיעי לחייו. וכאילו לא עלו כאן במדרגות קודם לכן אברכים צעירים ממנו עשרות בשנים. נטלו כרך לעצמם ונבלעו מעבר לדלת.

אם היה דבר אחד שהיה לו קשה מאד בעבודתו באנצ"ת. זה היה לכתוב הערות על ערכים כתובים שהובאו לפניו לביקורת. פעם שאלו אחד העורכים: ילמדנו רבינו, אינני מבין, כאשר אני מדבר עם הרב בעל-פה, התורה שופעת מאליה, ואילו בתורה-שבכתב - כאשר אני מביא ערך כתוב, הרב ממעט לבקר ולהוסיף. "לא נעים" לוחש לו הרב. כאשר הכל כתוב וערוך כל כך יפה. לא נעים להעיר הערות או להוסיף משהו. בהמשך אתה עשוי לגלות שהביטוי הזה "לא נעים" הוא ביטוי שגור בפינה הצנועה הזו שמצודתה פרוסה על העולם כולו.

שלושה מספר 4

שעת בוקר מתקדמת באנצ"ת. תיכף צריך להגיע לכאן פוסק מובהק להתייעצות סודית עם הרב. הטלפון לא פוסק מלצלצל. יהודים רבים הכירו את מספר הקסם הזה, מקישים את מספר הטלפון, ממשיכים לשלושה מספר 4. ושומעים את קולו הנינוח והרגוע של הרב. שנותן הרגשה כאילו הוא רק יושב ומצפה לשאלות שמטרידות את עולמם. והיהודים הללו, לא היו מעטים, ולא היו פשוטים. היו בהם אבדי"ם מכל העולם (כפשוטו) מוצי"ם ופוסקים ידועים, יושבי תחכמוני ויושבי על-מדין. הרב שומע את השאלה, מברר פרט או שנים, מציין מראי מקומות מופלאים, לא תמיד תישמע הכרעה ברורה, כן ניתן לשמוע עצות מעשיות. לפעמים תחבולות כאלו שעוקפות את הבעיה.

היו גם כאלו, שהדבר הפך להם לתחביב. למה לא להתקשר מפעם לפעם לחזות בפלא? הם יכלו להתקשר, או להגיע בגופם, לשאול לפעמים שאלות שגובלות ב'מפני מה ראשיהן של בבליים סגלגלות, או מפני מה עיניהן של תרמודיין טרוטות'. והרב עונה בסבלנות ובנעימות כרבי פרידא או כהלל בשעתו: "בני, שאלה גדולה שאלת. כל שאלות שיש לך שאל".

היה גם מגיד שיעור קבוע, שלא פעם היה טרוד מדי בשביל להתכונן לשיעורים שלו. אף הוא ידע את הכתובת. היה נכנס לרב עם צרור דפים ועט נובע. תוך זמן קצר כבר היה בדרכו אל עוד שיעור גאוני ומרתק.

בין לבין נכנס אברך צעיר עם בנו ל'חלאקה'. הרב ממרום שנותיו מחייך אל הילד ומבקש מהאב שיפנה אליו את גבו של הילד. רק לאחר מכן הוא גוזר את תלתליו הוהובים. האברך סבור שכנראה יש בזה ענין על פי הקבלה, אבל הגרז"נ יושב ומייחד ייחודים משלו: לא כדאי שהילד יראה את המספריים, הוא עלול לפחד ולהבהל. הלב הגדול שלו יכל להכיל גם את רגשת הלב של הפעוט הזה.

מקל של מטאטא

בוקר אחד מסתובב הרב אנה ואנה. רק לאחר הפצרות מסכים לגלות שהוא מחפש מקל של מטאטא או מגב. קרה משהו? אני שואל בבהלה! "לא לא, הוא מזדעק" ואני רואה איך שהוא "אוכל את הלב" על כך שהתפתה לשתף אחרים בחיפושיו. ניגשתי אל מקומו וגיליתי דף של חידושי תורה שנשר מתחת השולחן, והבנתי שקשה לרב להתקפל תחת השולחן להרימו. בקלות אני מרים אותו לעיני הרב. והוא מפטיר כדרכו ואומר: הוי לא נעים, לא נעים. למה אתה צריך להרים לי את הדף?

ושוב בוקר אחד. הרב מקבל טלפון. קם ממקומו מסתובב לכאן ולכאן. לא רוצה סיוע. רק לאחר מכן מתברר שמאחורי הקו עומד יהודי שרוצה להעתיק חומר מכרכי האנצ"ת, ומבקש לקבל היתר מהמערכת. הרב בסבלנות ובנעימות מסביר שזה לא בדיוק התחום שלו, אבל מבקש ממנו להשאיר על הקו. הוא קם לעבר עמדת המזכירות. מגלה את העמדה ריקה. שב למקומו ונוטל פיסת דף. ושוב חוזר למזכירות בשביל להעתיק את מספר הטלפון, ורץ להקריאו ליהודי שמעבר לקו.

פעם ישבתי איתו בכינוס שעשו הרבה השתדלות בשביל שהרב יכבד אותם בהופעתו ובדבריו. לאחר השיעור שמסר, ניגשתי ללוותו החוצה. אך הוא לא קם ממקומו. "לא נעים" הוא לוחש לי. כולם הקשיבו לדברי, ועכשיו כשהם באים לדבר, לא אשמע את דבריהם? כך סירב לעזוב את המקום עד אחרון הנאמים.

"עד היום" ספר לי פעם בגילוי לב אני מרגיש "לא נעים" כאשר אני נזכר בפונוביז'ן-רב. כאשר למדתי בישיבה נהרגה אחותי היחידה לאחר נישואיה מצליפת פגז. הפגז פילח גם את לב הורי השבורים, ומדין מצוות כיבוד הורים הוכרחתי להעתיק את מקום לימודי בסמוך אליהם, לישיבת חברון. עד היום אני מרגיש "לא נעים" מהרב מפונוביז', על כך שהכאבתי לו בשעתו כשעזבתי את הישיבה.

ליל שבועות תשע"ט. הרב לומד עם בנו רבי אליהו כל הלילה במרץ נעורים שלא התאים לכוחות גופו שלא הלכו ונעשו צעירים. לאחר הקידוש התאמץ ביותר שלא להרדם על הכסא, תוך שהוא מסביר לבנו: מגילת רות ששמענו בבית הכנסת, לא היתה כתובה על קלף, איך אפשר להרדם לפני שמיעת המגילה כהלכתה? לאחר כמה שעות צעדו יחדיו האב ובנו לכיוון "עזרת תורה" לקריאת המגילה.

הבן מרגיש שפני אביו אינם כתמול-שלשום. משהו מטריד את מנוחתו. בודאי זו העייפות או חולשת הדרך, סבור הבן. רק כאשר הוא מברר, חושף האב: אל תשכח שגם לפני שנה עשינו את הדרך הזו, ובסוף היה מאד "לא נעים". הגענו מדי מוקדם, ישבנו בצד, ופתאום שמעתי את הגבאי קורא בשמי לעליה לתורה! איך השנה נוכל לברוח מזה?

ועכשיו לך תסביר לגבאי שרוצה לכבד ולהתכבד, כמה הוא מציק לרב עם ה"כבוד הרב" הזה של עליה לתורה ב"מנין-שני" של בחורים צעירים בבוקר חג השבועות.

100 מקורות בלי לפתוח ספר

בנוסף לנביעתו בעל פה התברך הרב בכח-כתיבה נדיר. כאשר כתב בימי חייו אין-ספור כתבים ומאמרים. חלקם התפרסמו בבמות שונות. מתוכן הודפסו בשנים האחרונות סדרות ספרים על ידי מכון מיוחד של תלמידי חכמים שישבו לפענח את כתביו ולהוציאם לאור.

לאחרונה שמתי לב למאמר שלו שנדפס בתוך קובץ תורני. המאמר מתחיל בזה הלשון: "נביא כל המקומות שעלו בזכרוני, בהן המקומות שמצאנו בגמרא ובפוסקים, שהורו... ונשתדל למצוא טעם ליישב ולהסביר הדברים".

מכאן ואילך כאילו נפרץ איזה סכר, ומשום-מקום צצה רשימה מפורטת של קרוב למאה דוגמאות (!) בענין המדובר. החל מסיפור פילגש בגבעה שבספר שופטים ועד לספרי האחרונים המאוחרים הקשורים לענין. בריפוף קל ניתן לגלות שהרב לא פתח ספר כאשר כתב את הדברים.

לאחר מכן נדפסו כמה דפים עמוסים בהם הרב מקביל בין הדוגמאות סולל דרך ומעלה קוים. הנה שורה לדוגמא בזה הלשון: ולענין האם מותר... מהמקומות שהבאנו כמו מספר: 6, 9, 19, 20, 36, 39, 44, 46, 18, 74, 46... (אם אתם ת"ח מובהקים, תוכלו להתרשם בעצמכם מהתופעה בקובץ "הלכה ורפואה" חלק חמישי).

שבועות ארוכים ישבתי שעות רבות, עם תכנות מחשב מתקדמות, בליווי תלמידי חכמים בקיאים ומנוסים, בשביל לגלות את המקורות הצפונים בקונטרס המופלא הזה.

סט הכוסות שהסביר את ר' שמעון שקאפ

רובד מיוחד היה כח ההבנה של הרב. מרחבי ה"סיני" לא האפילו על עקירת ההרים המיוחדת. גאונות מיוחדת היתה לו בהפשטת דברים קשים וסבוכים. הוא דרש שיבינו אותם בשכל הישר והפשוט.

אברך תלמיד חכם דיבר פעם עם הרב ביסודות של רבי שמעון שקאפ בעומק הסוגיות של רוב וחזקה. הרב רצה לקרב את הדברים ללבו והסביר לו בפשיטות: זוג צעיר קבלו שש כוסות זכוכית לחתונתם. במשך השנים נשברו הכוסות, כאשר נשארה הכוס האחרונה. קנו סט כוסות חדשים. כעת על המדף שבע כוסות. עכשיו נדון על כח ההסתברות מה מסתבר יותר שאיזו כוס תשבר ראשונה? הכוס שכבר השתמשו בה כמה שנים, וכל חברותיה התנפצו, או הכוסות החדשים שזה עתה התחילו את צעדיהם במטבח? האברך היסס לרגע. ולפתע אורו עיניו. הדוגמה הזו פתחה לו את העיניים להבנת עומק הסוגיות בשכלו שלו.

כאשר למד עם נכדו בילדותו. הבחין שכדרך רבים הוא לא קולט את עומק המושג של "פירכה" על קל-וחומר. הסבא הסביר לו לפי דרכו - איך אוכלים בשר, עם מזלג או עם כף? עכשיו נמשיך ונעשה ק"ו: ומה כף שאין אוכלים עמה בשר, אפשר לאכול עמה מרק, מזלג שאוכלים עמו בשר, אינו דין שאפשר לאכול עמו מרק? הילד מיד התקומם ופרך את הק"ו. וכך רכש הבנה אמיתית בדברים.

האוצר ◆ גיליון מ"ה

כאשר המשיכו בלימודם ולמדו על "בנין-אב" שוב ראה הסבא שהנכד "מדקלם" ולא יורד לעומק הענין. הוא פנה אליו ושאלו אתה זוכר שלמדנו פעם "יש אֵם למקרא" למה שם משתמשים ב"אמא" וכאן משתמשים ב"אבא"? הילד שידע את הסוגיא על בוריה לא שם לבו ש"בנין אב" היינו מלשון אב.

הסבא הסביר לו בסבלנות, (הסבר שכתוב באחרונים) אבא אינו יכול ללדת ילדים לבדו, חייבים שבביל זה גם אמא. זה הסוד של "בנין-אב". מביאים מקור אחד ללמוד ממנו הלכה, זהו האבא שמנסה כביכול להוליד דין חדש. אבל הוא אינו יכול, כיון שיש פירכא, אז צריך להביא עזרה מהאמא, כך משני הדברים יחד נולד "ילד" היינו דין שלישי. מה שאין כן בנידון של "יש אֵם למקרא" או "אם למסורת" השאלה היא מה העיקר, המקרא או המסורת, ולכן נוקטים בלשון "אם" שהיא העיקרית בהולדת הילד, כביכול דנים מה הוא העיקר בהולדת הדינים, המקרא או המסורת.

כל רז לא אניס ליה. אכן?

אומרים שכל-רז לא אניס ליה. האמת שזה לא מדויק. לפני כמה שנים ביקש ממנו יהודי להתיעץ עמו בענין-איש. הוא שאל מתי אפשר לפגוש את הרב בבית? הרב ענה לו שזה לא פשוט, יש שיעורים משתנים ותלוי בימים ובשעות. תתקשר לבית הם יודעים טוב ממני את סדר היום. כאשר המשיך וביקש את מספר הטלפון, שם לב לפתע שהוא הביך את הרב. זו כבר שאלה קשה מדי עבורו. הרב ניסה להזכר אך ללא הצלחה. כך גם היה כאשר היה צריך את מספר הת.ז. שלו. או שאר דברים נטולי-חכמה שלא תפסו אצלו מקום.

ככלל, כל ההסתכלות שלו על העולם היתה במשקפיים של תורה. אחד הנכדים מספר: פעם הרב הניח את הכובע והחליפה בערימת כובעים וחליפות אחרים. כשהרב פנה ללכת, הושטתי לו את מגבעתו שהיתה ניכרת מבין המגבעות האחרות. כאשר בקשתי לבדוק האם החליפה שתחת המגבעת היא החליפה של הרב. לחש הרב בספונטניות שתי מילים: "רוב וקרוב". כלומר, אם הולכים אחר הרוב, אכן אין סיבה לומר שזו חליפתי, אבל מדין "קרוב" (לכובע) מסתבר שזו החליפה שלי.

ישם אשה גדולה

בדרך כלל אומרים שמאחורי אדם גדול עומדת אשה גדולה. כאן האשה הגדולה - והיא אכן גדולה שבגדולות - לא עמדה מאחוריו. היא עמדה לצדו. ולפעמים גם לפניו, מפלסת לו דרך. קשה לתאר את מסירות נפשה להצלחתו בתורתו ובפעולותיו. כשמישהו ניסה לנחם את לבה בשעת החימום שקודם הלוייה ואמר לה: "את הרי הקרבת את כל החיים שלך בשבילי". ענתה בעוז ואמרה: הקרבתי? מעולם לא הקרבתי משהו בשבילי. היא ראתה בכך פרוייקט חיים

משותף. כאשר גם בחלוקת היבול של נכסי צאן-ברזל אלו, חֶלְקָה עמו שוה בשוה בקרן ובפירות.

המבוכה עם רבני התפוצות

לפני כמה חודשים עלו אליו קבוצת רבנים מן התפוצות עם שאלות חמורות וסבוכות שהוא היה הכתובת היחידה לבירורן. הם באו לחדר הישיבות באנצ"ת. והתיישבו סביב השולחן. כאשר נכנסתי איתו לחדר, אני רואה שהוא איננו מרוצה. הוא תלה בי עיניים מתחננות זועקות לעזרה: "לא נעים" הוא מצביע לעבר כסא משרדי שסידרו לו בראש השולחן. לא נעים לשבת על כזה כסא גדול. הוא אומר ומנסה לקחת לו כסא פשוט יותר.

בחודשים האחרונים לחיי, כאשר קשתה עליו ההליכה והרב הוצרך להסתפר. שחתי לו על תופעה נרחבת שיש בעלי מלאכה מיוחדים שאין להם כסף להחזיק מספרה, והם באים לבית הלכות. הצעתי שנומין עבורו את אחד מאלו. בתחילה היה נדמה לו שזו הלצה משובחת. לאחר שאמרתי לו ברצינות שכך מסתפרים גם ילדי בני החמש והעשר. הוא הפליט כמה מילים מופלאות: בגמרא מסופר על רב יוסף שאפילו אומן מקיז-דם לא הזמין לביתו, והפנה אותי לרש"י שם שמבאר שזהו משום שרב יוסף לא רצה לנהוג שררה בעצמו. מדהים!

קשה לומר על הגרז"נ שהוא ברח מן הכבוד. הוא פשוט לא הכיר בו ולא ידעו. הוא חי כמו כולנו כאן בעולם, אולם כל החשבונות הרבים שמחשבים בני האדם, כאילו דילגו עליו.

פעם שמע את בתו אומרת בטלפון "לא" למישהי. הוא ממש נרגש. "לא" זו לא מילה שכדאי להשתמש בה. אפשר לומר "כן אבל..." או כל משהו אחר. אבל לומר "לא" זה קצת יותר מדי.

יום אחד עלו במדרגות האנצ"ת קבוצת אנשים בכירה ממחלקת החלל הישראלי. הם הגיעו מלוויים ברב משלהם. הם הסבירו לרב שהם עומדים בפני פרוייקט יוקרה ישראלי, של שיגור שהעולם כולו עוקב אחריה בדריכות. אנחנו מחפשים רב עם "כתפיים רחבות" שיעזור לנו בפן ההלכתי.

הרב התעניין בפרוייקט וגילה בעיות הלכתיות של חילול שבת שלא לצורך. אותו רב שהביאו איתם לא נתפס בלתי-מוכן. הוא מנסה מכאן ומשם. מצטט מקורות, שולף ידיעות. אך הרב בעדינות ובתקיפות מסביר שאין מקום למצוא צד היתר. תשובתו השלילית של הרב לא מנעה פרסום תמונות מהביקור, כאשר תחתיהן הכיתוב: "ראשי הפרוייקט בדיון הלכתי עם הגרז"נ גודלברג". כמה דקות לפני נחיתתה במקום-יעדה לגאוות הישראלים, התרסקה החללית בבושת פנים בפני העולם כולו...

"שוטה שבעולם"

לא פעם אנשים שואלים מהיכן מגיעים לכאלו אופקים רחבים בתורה? זו היתה מתנת שמים ללא ספק. אבל זה גם פרי של עמל רב וגייעה. למידה וחזרה. שינון ותרגול. מרגלא בפומיה

הגמרא בעירובין המספרת על "צייד רמאי" שכאשר צד את הציפור השניה, הציפור הראשונה כבר מתעופפת במנוסה. כך שבסוף היום שב הצייד לביתו עם סל ריק.

הרב היה תמה ושואל: וכי הצייד הזה הוא שוטה שבעולם?

הוא מוטיב והוא מפרק. הצייד הזה בכלל לא יצא לצידה עם סל. הוא יוצא לצייד מתוך תחביב. אין לו בכלל צורך בעופות. עצם הצידה מספקת לו ריגוש וסיפוק.

צייד שצריך את העופות כבר מוצא דרך לשמר אותם. לא צריך ללמד אותו איך לעשות את זה. הוא לבד ימצא את הדרכים. רק צריך לרצות למלא את הסל.

והיה דבר נוסף. התורה היתה חרוטה על לוח-לב. כי היא פרטה על הנימים העמוקים והנסתרים שבהם.

בוקר אחד הוא סיפר לי, על אותו אחה"צ לפני 70 שנה בו מצא ב"אוצר" של חברון ספר מיוחד במינו: "שו"ת חתם סופר". הוא מתרפק על הזכרונות ואני יכול לשמוע את המיית הלב... את הגעגוע... "אתה יודע מה זה שו"ת חתם סופר"? הוא אומר ברגש ובקול סדוק. עד אז לא ראיתי את הספר הזה. לקחתי אותו ולמדתי אותו דף אחר דף. סימן אחר סימן. עד שגמרתי אותו.

כאשר אתה שומע את הסיפור נפתח לך אשנב לתוך אהבת הלב המיוחד הזה, שאם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו.

ואותה אהבה לא נס ליחה גם כאשר כהתה עיניו ונס ליחו. בחודשים האחרונים קיבלתי לא פעם טלפון מהמשפחה הקרובה. תתקרב לראות איך סבא מרגיש. הוא ישן שעה קלה בתחילת הלילה, ותיכף נדדה עליו שנתו. כל הלילה ישב בסלון ולמד. לאחר שחרית הסכים בקושי לנוח 20 דקות ותיכף רץ לסדר יומו לאנצ"ת. ניגשתי מרחוק והרגשתי שאני חייב לצלם מרחוק אני רואה את סבא יושב דרוך ורענן. והמחזה מדהים! על שולחנו ערכים שונים של האנצ"ת בשלבי עריכה. מענייני אורח חיים ויורה דעה ועד לקדשים וטהרות. כאשר המכנה המשותף שלהם הוא רק באות הפתיחה של שם-הערך. והרב יושב ומטייל ביניהם בגן-עדן. שותה בצמא שורה ועוד שורה. כאייל על אפיקי מים.

האמת. אומרת הרבנית בדרך ללויה. אינני יודעת איך הוא הספיק ללמוד כל כך הרבה? בסך הכל הוא היה בעל טוב ואבא טוב. וגם סבא טוב.

בתו מספרת על תמונת קבע של אבא בשנים הראשונות. אבא עומד במטבח על יד הכיריים. ביד אחת הוא אווז בכף, בוחש בדייסה, וביד השניה ספר כבד, או עט כתיבה כאשר מדי פעם רץ וכותב. רץ ובוחש. וחוזר חלילה.

הגאון רבי דוד מצגר שליט"א מוותיקי התלמידי חכמים והידענים, מנסה לסכם את האבידה במבט היסטורי. במשך מאות שנים היה בכלל ישראל תואר כבוד של "ר"מ ואב"ד". היו גם גדולי עולם שלא זכו לשתי השולחנות. כעת הגרז"נ חותם תקופה כשריד לדור דעה של אנשי אשכולות המתעטרים בכתר הכבוד של "ר"מ ואב"ד".

הסודות הכמוסים

פרק בפני עצמו היו החומרות ההלכתיות שלו. ביניהם דברים שהיו סוד כמוס. שנים רבות לא ידעו בני ביתו על מחבוא-המים מהם היה שותה בחג הפסח, בשביל שלא לשתות ממי-ברזים בפסח. כמו כן רק לאחר שנים רבות הבינו בני-ביתו שאבא אוכל מצות עד שבועות לא בגלל שהוא כל כך אוהב מצות, אלא מחשש חמץ שעבר עליו הפסח, והיה זה בתקופות שלא היתה מודעות לכך. ולמה הבן הבחור צריך להדליק את החנוכיה במוצ"ש? רק שנים לאחר מכן קלט שאבא כנראה שומר על רבינו תם. את המילה הזו - ר"ת - הוא מעולם לא שמע בבית בהקשר הזה.

סדר יומו היה עמוס למכביר. דבר אחד היה משיב את רוחו ומסייעו בריכוז: כוס תה רותחת, שהיה שותה מעת לעת, ובלבד שתהא רותחת. יום אחד התענוג הזה הפסיק לנצח. מאותו יום כל פעם שהרב שתה שתיה חמה, היה מעביר את המשקה מכוס לכוס, מצנן ומצנן את התה. הוא לא רצה להסביר את הסיבה. אבל בני הבית שמו לב שהיה זה מאז ששיניו הפכו לתותבות. הוא חשש מבליעות של בשר וחלב ושל חמץ. מאז שינה מדרכו הותיקה ולא הכניס דבר חם לתוך פיו.

כך גם באנצ"ת מספרים על חידה ופלא. כאשר האנצ"ת היתה בבית-וגן מפעם לפעם יכולת לראות את הרב יושב עם כוס תה ומתרכז בלימודו. לאחר שעברו למשכן החדש במרכז העיר, התופעה הזו פשוט נעלמה. במשך שנים לא ראו אותו מעולם מוזג לעצמו כוס שתיה. גם בימים העמוסים ובשעות הארוכות שהיה יושב שם.

היו לכך שתי השערות. האחת תולה את הענין בחששות הלכתיות שהיה לרב במתקן "תמי-4". (כמובן שכאשר שאלוהו על כך, ענה בהתחמקות כדרכו, וציטט את הדעות המקילות בענין וכו') השערה נוספת היתה שבמבנה הקודם יכל להכין את כוס התה כמעט בהחבא. במבנה החדש יש מטבחון מסודר. זה כבר לא התאים לעדינותו ולביישנותו. "לא נעים" להכנס למטבח להכין כוס תה. שתי האפשרויות הולמות את אופיו ואת דרכו.

בערוב ימיו, כאשר הרב נחלש היתה דרך אחת בה הצלחתי להחדיר לו כוסות תה. דיברתי אליו בשפה שלו "לא נעים" לי שאני יושב כאן ושותה לבד. כך דיברתי אל לבו. את השפה הזו הוא הבין היטב. הוא הסכים להקריב דבר לא פשוט בשבילו ולהרגיש לא נעים, בשביל שהשני ירגיש נעים.

אבל כאשר ניסיתי לצרף כמה עוגיות לכוס התה, כבר נתקלתי בהתנגדות. אתה מכניס לכאן חמץ? שאל בתמיהה? ואני משיב כנגדו ותמה: סבא עכשיו רק חודש תמוז! אז הוא הסביר: כאשר המקום נהפך ל"מקום שמכניסים בו חמץ" הוא מתחייב בבדיקה, ומי יגיע לכאן בליל בדיקת חמץ?

ניסיתי להרגיעו: בכל אופן אחרים מכניסים כאן חמץ, ובלאו הכי בודקים כאן את החמץ כהלכתו. בסוף הוא צדק. בליל בדיקת חמץ דהשתא, כולנו היינו ספונים בתוך חרדת ה-100 מטר. עזבנו את המקום בבהלת הקורונה לאחר פורים. לא בדיקת חמץ ולא כהלכתו...

כוביד 19

הקורונה תפסה את כולנו לא מוכנים. נאלצנו להתמודד עם מצבים ומרחבים חדשים. ומה עושה יהודי שגילו נושק ל-90 שנגזר עליו להיות ספון בביתו יום ולילה? בלי מרחבים קוליים ומרחבים תנועתיים? מסתבר שלגרז"נ יש מרחבים משלו.

במשך שנים ידועים "מבחני הגרז"נ". בשנים-עברו לא היה נדיר לראות את הרב עומד בקרן-רחוב עם אברך צעיר שמבקש להבחן. הרב מאלתר נייר, מוציא עט וכותב כמה שאלות בכל נושא מתבקש. השאלות היו מרתקות. שילוב מעניין של שאלות סיכום, לצד חידות גאוניות. בשנים האחרונות היה מישהו שתייק את עשרות המבחנים בארבעה קלסרים עבים, לפי סדר חלקי השו"ע.

ועתה עת-כנוס הגרז"נ חוזר אל אותם מבחנים. והפעם מהצד של הנבחן. הגרז"נ יושב עם חתנו רבי שלמה קושלבסקי. עוברים שאלה אחר שאלה. משיבים על השאלות ופותרים את החידות. מסדר הלימוד המעניין חושב חתנו להוציא לאור סידרת ספרים שתהפך בודאי לרב-מכר: "שו"ת הגרז"נ". על מספר שאלות מגלה הרב את אזנו: אלו הם שאלות שיש לי בהם צדדים שונים. דרך המבחנים רציתי להחכים ולשמוע מה אומרים הלומדים עליהם. ככה בעונה ובפשטות.

גם בשעות אחה"צ נדמה כי הרב מתחדש במרץ נעורים. הוא קובע חברותא עם בנו רבי אליהו. כאשר הם לא מפסידים ולו יום אחד של לימוד. הקביעות כוללת גם שבתות, בהם אף חתנו מגיע במסירות ברגל מרמת-שלמה, כדי לא להפסיד את קבע הלימוד. בנוסף עובר הרב על מאמרים שהתפרסמו במשך השנים בכל מקצועות התורה.

הקורונה גוברת. כל צורב-צעיר מרעיש בפלפולי הדינים החדשים של מנייני-המרפסות. גם הגרז"נ יוצא אל המרפסת אבל כדרכו, ללא אומר ודברים. רק לאחר כמה ימים בנו שם לב לתופעה מעניינת: במשך כל התפילה הרב יושב במרפסת ומצטרף לתפילה. לאחר סיום תפילת שמונה-עשרה בלחש, הוא נחפז להתחבא מאחורי הוילון, ומציץ משם בחזרה רק לאחר שנשמע קול הש"צ. לשאלת הבן מסביר האב: אתה יודע את מורכבות הענין של צירוף למנין באופנים כאלו. בזמנים שהתרגשו עלינו קשה להחמיר לרבים, אבל אני לא רוצה שימנו אותי עם העשרה ראשונים לחזרת הש"צ.

על האלונקה

ביום ראשון האחרון שהרב היה איתנו. ראו אותו ניגש לארון, חובש את המגבעת. "לא שייך שיהודי יעדר כל כך הרבה זמן מבית הכנסת" אמר בכאב. בנו התארגן לצדו בזריזות, יחד עם הבת והרבנית הם יצאו למתחם קבר-רחל. לאחר שזמן רב לא ביקר במקום, הוא התפלל מעריב ברגש-רב. היתה תחושה מרוממת והיסטורית כאחת.

בהמשך השבוע הרב הלך ונחלש. ביום חמישי עוד קיים את סדריו כתיקונם. בשעות הבוקר עם חתנו, ואחה"צ עם בנו. דבר אחד כאב לו, שהם סגרו את הגמרא כתובות קצת מוקדם, ונאלצו להמתין למנחה כמה דקות.

את "הכון לקראת אלוקיך" לתפילת מעריב באותו ערב עוד הספיק לקיים, אך כאשר התיישב על הכסא במנין המרפסות, כוחותיו כבר לא עמדו לו להתפלל את התפילה.

בהמשך הלילה בדרך להדסה. הרב שוכב חסר הכרה. הוא אינו מגיב וגופו נתון תחת טראומה. רק שפתיו נעות וקולו לא ישמע. לאט לאט נשמע קול ברכת-ק"ש מהדהדת באמבולנס. הוא ממשיך ב"שמע ישראל", ולאחר מכן מנסה להאחז באלונקה, מבקש לקום לתפילת שמונה עשרה. אך אראלים כבר אוחזים בארון הקודש. אלו היו מילותיו האחרונות ששפתיו רחשו בקדושה.

ככלות השבוע, נשל הגרז"ן. נצחו אראלים ונטלו עמם אוצר כל כלי חמדה. ובשוק סבבו הסופדים: משמת הגרז"ן בטלה ענוה. בטלה גאונות. בטלה נקיות. בטלה טהרה. בטלה ענוה במקום גדולה.

הרב בניה דוד מינצברג

כולל ארץ חמדה, ירושלים

צנוע ומעלי

אחרי מיטתו של הגאון רבי זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל

מרגיש אני רחוק מאוד מלהיות ראוי ולמנות שבחן של חכמים, מה גם שאינני מתיימר להחזיק ביכולת למצות את מידותיו של הרב זצ"ל, ולו אף אם אצמצם שיחי רק לשטח התורה והרבצתה. הן מבחינת קוצר המשיג: אודה ואתודה, רבים וטובים ממני בחכמה, ובמניין השנים ששימשו ואולפו בינה מהרב זצ"ל, ולהם יאה ואף נאה לגשת למשימה זו. אך לדידי עיקר הקושי נובע מחמת עומק המושג וחמקמקותו – גאונותו ופוריותו התורנית של הרב זצ"ל, ועל כולנה ענוותנותו הייחודית, מקשה עד למאוד אף לגדולים בחכמה ולמקורבים ביותר לשרטט נאמנה את דמות דיוקנו.

למיטב הבנתי, ענווה וצניעות זו, לא התגלמה בלבד בהתהלכותו עם אנשים, בהצטיינות בדרך ארץ, בהתנהלות מעוררת השראה של הסתפקות במועט, פשטות ונקיות, אלא גם במילי דשמיא. דומה שאף מלוא אישיותו התורנית של הרב הסתתרה בשרעפי מחשבתו התמידיים ובפומיה דלא פסיק מגרסא.

כמדומני שרק אפס קצהו של תורתו בצבצה בשעת נתינת השיעור, או במשא ומתן בפילפולא דאורייתא. ואף שהרב נהג בנו בטובת עין מרובה וחלק את לחמו, לחמה של תורה לדל, קשה היה שלא להבחין שבשעה שסיים הרב לבאר את התורה הזו, נסוג לאחוריו והשתקע כהרף עין בעולמו התורני הפנימי והייחודי. עולם עשיר רפוד בהיקף, עומק ומעוף, שאף שמסך עב הפריד בנו לבין החוץ – ללא כל גינונים ופעולות המורות על חשיבות, ללא כל השתקפות של תחושות והרהורי לב, חצץ המסך במידה רבה אף בין התורה שהרביץ בעל פה לתלמידים, לתורה דיליה הפנימית הרחבה מיני ים. בעל לב מבין ואוזן קשבת, זכה לחוש בעוצמה שהוקרנה מבין בדי הארון, ורק מהשהות עם הרב זצ"ל זכה באוויר פסגות של ממש^א.

מתקשקשין ובאין

חרף הנאמר לעיל, אנסה לתלות יתדותי בדברי קודשם של חכמינו ז"ל, ובמעט התבוננות והיכרות שזכיתי לה במרוצת השנים האחרונות. אנסה לנסות לתאר כנס, את מרחבי התורה

(א). במאמר המוסגר אעיר, שפעמים רבות עלתה בי הרגשה, שאומתה ואוששה במקרים נדירים שהרב חש שהשאלה היא ממש בגדר של 'שואל כעניין', בשעה שהקשה אחד האברכים מסוגיות וראשונים נוספים, או בשעה שהציגו לפניו מקורות ומהלכים המסייעים לדבריו, וכן חילוקים ומהלכים ממין העניין. שהרב נמנע בכוונת מכוון לחשוף את ידו החזקה במלואה, על לוח ליבו היו חקוקים מקורות וראיות בהיקף נדיר למדי, אך מטעמים השמורים עמו, שאיני יכול כי אם לשער פשרם, נמנע הרב להציגם במלואם בשיעור, אשר כאמור, דומה שהציג רק אפס קצהו משליטתו ובניינו בסוגיות הנזכרות.

האוצר ◆ גיליון מ"ה

שאותו ענק הציע בפנינו. אף שברי לי שאאלץ להסתפק בתיאור חלקי ולא ממצה, שאין בו מהימורנות לכלול ולצייר את מלא שיעור קומתו, אקווה שהדברים יסייעו בהמחשת המראות הגדולים אשר זכינו להתוודע אליהם בשהותנו בצילו.

איסי בן יהודה היה מונה שבחן של גדולי התנאים (גיטין סז ע"א):

דתניא, איסי בן יהודה היה מונה שבחן של חכמים: ר"מ - חכם וסופר, ר' יהודה - חכם לכשירצה, ר' טרפון - גל של אגוזין, ר' ישמעאל - חנות מיוזנת, ר"ע - אוצר בלום, ר' יוחנן בן נורי - קופת הרוכלים, רבי אלעזר בן עזריה - קופה של בשמים, משנת ר' אליעזר בן יעקב - קב ונקי, ר' יוסי - נמוקו עמו, רבי שמעון - טוחן הרבה ומוציא קימעה. תנא: משכח קימעה, ומה שמוציא אינו מוציא אלא סובין. וכן אמר ר"ש לתלמידיו: בניי, שנו מדותי, שמדותי תרומות מתרומות מידותי של ר"ע.

חלק מהשבחים מצביעים לחכמתם ולעומק דעתם של חכמים (רבי מאיר "חכם וסופר", רבי יהודה: "חכם לכשירצה"), או מאפיינים את בקיאותם הרבה בים התלמוד (ואין ספק שדברי רש"י על רבי ישמעאל "חנות מיוזנת" נראים כמתאימים במלואם לרב זצ"ל: "חנות מיוזנת - יינה מוכן בה תמיד שאין החנוני צריך לומר ללוקחין המתנינו ואביא לכם, כך נצרך אדם ללמד מפיו מזומן לו ותלמודו ערוך בפיו").

אך לענייננו, נתמקד בשבחם של רבי עקיבא ("אוצר בלום") ורבי טרפון ("גל של אגוזים"). שמתוכו ניתן לאפיין את דרכם של רבותינו בלימוד תורה והרבצתה.

דרך לימודו של רבי עקיבא, המתוארת כ"אוצר בלום"², מתבטאת בשלב הראשון במיון וחילוק. הנכנס לבית המדרש ורואה תלמידי חכמים שיושבין אסופות אסופות ועוסקין בתורה, הללו מטמאין והללו מטהרין, הללו אוסרין והללו מתירין, הללו פוסלין והללו מכשירין - שמא יאמר, כיצד אני לומד תורה מעתה? יאמר לו רבי עקיבא - עשה לבך חדרים חדרים, והחל לנתח ולחלק: הפרד היטב בין הלכה לאגדה, חלק בין אורח חיים ליורה דעה, בין 'סימן' ל'סיבה', בין כללים ויסודות לפרטים ופרטי פרטים. לאחר שסיים רבי עקיבא לחלק ולהגדיר את החומר התורני - הגולמי העצום וזיקקו שבעתיים, עשה את אותם הפרטים, הכללים והיסודות "מטבעות מטבעות".

בשלב זה החומר הממויין מצורף בסדר מופתי מתגבש והופך ליצירה תורנית בעלת סדר ומשטר מושגי פנימי. אף שלב זה אינו בגדר מלאכה בלבד אלא חכמה רבה יש בו, מלאכת השיבוץ ועיצוב התורה שבעל פה "חדרים חדרים", כמעשה אדריכל אומן, אינה מסתכמת בהרצאה וקיבוץ מחודש של התורה שבעל פה. אלא יוצרת צורה, המביעה לכידות וסדר הגיוני

(ב). ופירש שם רש"י: "אוצר בלום - כך מפורש באבות דרבי נתן, למה היה ר' עקיבא דומה לעני שנטל קופתו ויצא לשדה מצא שעורים קצר ונתן בה, מצא חטין נתן בה וכן פוליס וכן עדשים, וכשבא לביתו בירר כל מין ומין לעצמו. כך ר"ע כשלמד מרביתו שמע דבר מקרא מרביתו ואחריו הלכה ואחריו מדרש ואחריו אגדה, נתן לבו לחזור עליהן ולגורסן עד שהיו סדורין בפיו, ולא אמר אלמוד מקרא לעצמו מדרש לעצמו. אבל כשנעשה חכם גדול עשה כל התורה מטבעות מטבעות, סידר מדרש ספרי וסיפרא לבדן ושנאן לעצמן לתלמידיו והלכות לעצמן ואגדות לעצמן ונראה בעיני אוצר בלום סגור מסגירות לבדן, מחיצות מחיצות, כמו שעושין בתיבות גדולות ליתן חטין מכאן שעורין מכאן עדשים מכאן, כמו פיו בלום ורגליו מבולמות בבכורות (דף מ: מ:) קלושיי"א בלעז [תאים]."

פנימי, אף מלאכת חידוש כבירה, החושפת למעיין את הזיקות, הקשרים והסברות – שעד כה היו נסתרים מהעין.

לא בכדי אם כן, הישגיו הלימודים של רבי עקיבא נהפכים לאבני יסוד בתורה שבעל פה – מגוון קבצי היסוד של תורה שבע"פ; המדרש הספרי והסיפרא. כך גם פעל רבנו הקדוש בחיבור המשנה, וכך גם: ובמידה מודגשת של מודעות היסטורית וספרותית נכתב ועוצב ה'משנה תורה' לרמב"ם.

כאמור, בתחילה מנותבת העוצמה השכלית הכבירה, המתאפיינת בניתוח אנליטי מדויק המחלקת את התבואה מינים מינים, משוקעת לאחר מכן בעיצוב תיבות גדולות, בסידור והרכבת מערך תורני בעל היגיון ומשטר פנימי: "לתת חטיין מכאן שעורין מכאן עדשים מכאן", הצגת עקרונות מבוררים, ושיבוצם הפרטי במסגרתם. מבליט של שיטות, דעות וגישות מוצעת בפני התלמיד יצירה בעלת מקצב פנימי, בהירות מושגית וכל זאת מתוך דייקנות אנליטית.

קל להבחין, שבעוד ובשלב העיון והניתוח אכן מתאפיינים במידה רבה פיתוח דינאמי הסתפקויות, התפלשות והשתעשעות במימי התלמוד האדירים, אולם התסיסה במידה רבה דועכת ומסתיימת בשלב הבניין והסידור, ונחתמת בגאונות אדריכלית של ממש, המנסה לעשות את הנראה במבט ראשון כבלתי אפשרי, להשקיט את ים התלמוד מסערו, ולנתבו למקור מים מלאכותי, בעל זרימה איטית, קבועה ומדודה כ"מי השילוח ההולכים לאט".

ברם, קודם לכן מונה איסי את שבחו של רבי טרפון, המתואר כ"גל של אגוזים", ופירש רש"י: גל של אגוזים – מפרש באבות דר' נתן (פ' יח) מה גל של אגוזים אדם נוטל אחת מהן והם נקבצות ונופלות זו על זו כולן, כך ר' טרפון בא תלמיד ושאלו דבר היה מביא לו ראיה מקרא מדרש משנה הלכה ואגדה הכל יחד.

ברם, הדברים צריכים עיון רב. מחד, רבי טרפון מוצג כבעל בקיאות מופלגת ושליטה החולשת על כל חדרי התורה, השופעת במהירות ועוצמה אל שומעי לקחו. מאידך, משנתו של רבי טרפון מוצגת כמעין תשליל למעלת שיטתו של רבי עקיבא, לימודו נראה כחסר ניתוח ומיון: כלל ופרט, הלכה ואגדה, מדרש ופסוק משמשים בערבוביה ונמשלים ליחידות זהות ("גל של אגוזים"). בנוסף, הרצאתו אינה מתאפיינת בסדר פנימי קצוב ובמשטר פנימי, אלא במעברים כמעט אסוציאטיביים בין סוגיות וחדרי תורה. דא עקא, אין ספק מההקשר בסוגיה שהדברים אכן נאמרו לשבחו של רבי טרפון. על כורחנו יש להעמיק ולהסביר, מהי הגדולה בדרכו התורנית של רבי טרפון, הנחזית בהשקפה ראשונה כלוקה בכל החסרונות שעליהם בא לתת מענה תלמידו, רבי עקיבא?

נפנה להתבונן יותר במשלו של איסי – ומתוך כך ננסה לפענח את שברו.

כאמור לעיל בקצרה, גל האגוזים בשלב הראשון מהווה תפוזרת בעלת חלקים שאינם מאופיינים ומוגדרים, הנמנעים מקיום יחסי גומלין והשפעה. אך מרגע שזו אחד האגוזים, משעה

ג). אין כאן המקום לעמוד בהרחבה על התהליך הדיאלקטי, שבמסגרתו אף התורה השוקטת לאחר חיתום האוצר, עולה וניעורת בדורות הבאים, ומשמשת כגורם מחודש לתסיסה, עיון ופולפול. בעניין זה, ספרות הפרשנות הענפה על משנה תורה לרמב"ם ולשולחן ערוך (ואולי אף המשנה של רבנו הקדוש) תוכיח.

שמתחילה התרחשות לימודית – בין אם מדובר בקושיא של תלמיד, צ"ע של רבי עקיבא איגר, או לימוד סוגיה תלמודית נוספת. מתחילים האגוזים ליפול זה על זה. כך פועלת שאלת התלמיד, בעל הידע המצומצם והאופק המוגבל, המקשה בסוגיה נקודתית למדי, נוגע בנפשו ובנביעתו התורנית הכבירה של רבי טרפון. משעה שהוצעה השאלה וניטל האגוז, מתחילים שאר האגוזים ליפול בשפע ועוצמה רבה, ובנופלים מקיימים יחסי גומלין ביניהם הנשמעים אף מרחוק (בלשון אדר"נ: "מתקשקשין ובאין זה על זה"). אותו ידע תורני אדיר של רבי טרפון, מעורר את נפשו לקשור בין סוגיות מקבילות במבט ראשון, ושאינן קשורות אף במבט שני, בין דברי הלכה לדברי אגדה, מוקשים ומתורצים, בניין נבנה ונסתר במוחו הכביר כאחד, שעה שלא פסיק פומיה מגרסא.

נדגיש, אין כוונתנו לאותם המעלים פילא בקופא דמחטא, ח"ו. המקרבים רחוק לקרוב מכוח חריפות שכלם ונוטים מהסברא הישרה. אומנם, לפעמים מפלפול חריף ומהשוואת סוגיה לחברתה מבחינים בעקימות שמוטל עלינו ליישרה או בסתירה של ממש, אשר מוטל עלינו לאתר כתוב שלישי שיכריע ביניהם, המעורר את כוח החידוש לאמיתתה של תורה. הפלפול והעיסוק בבקיאות מרובה בסוגיה ספציפית יכול להדגיש את פניה הרבות של הסוגיה, להשפיע על הבנת הפרטים במלואם, ולעיתים נדירות אף לפתוח צוהר להבנה חדשה ומעמיקה בשורשי הסוגיה. במידה רבה, הדגשה של סיווג וניתוח חמור של הגמרא 'על אתר', תוך קפדנות אינטלקטואלית חמורה, אף בצורה מעמיקה ודייקנית ביותר, מחמיצה לעיתים רבות תובנות מהסוג הנ"ל.

ערימת האגוזים המסודרת, לאחר שהודעזעה והתקשקה כהוגן, מצטברת בצורה חדשה וייחודית. דרך הניתוח והסיווג, המדגיש ונעזר בתיחום גבולין, ומבדיל באופן מובהק בין כללים לפרטים, מציג מטבעו מספר מצומצם של כיוונים ואפשרויות. בעוד שגל האגוזים יכול להצטבר ולהצטרף במגוון אפשרויות כמעט אין סופי, ולפתוח שערי העמקה רבים.

יש להדגיש, טשטוש הגבולין – בין מקרא למדרש, בין משנה לגמרא. ועל כולנה בין הלכה לאגדה, רצוף סכנות רבות. מהן אינטלקטואליות: דוגמת השילוב בין למדנות שטחית ובנאלית לדרשנות בעלת עומק ומעוף של 'סעודה שלישית', מהן לחמורות שבהשקפה, עד כדי קיצוץ בנטיעות ועשיית התורה פלסטר ומשלים. אף שדרך זו אינה פתוחה לרבים, כלפי תלמידי חכמים הקרואים "יחידים", אשר ליבם ברשותם, ותורתם בניינם וקניינם האיש, שילוב התחומים ורוחב היריעה מאפשר צירופים חדשים וצר פורה לחידושים לאמיתתה של תורה ולהמשך תסיסה והתחדשות – תוך קשקוש וזרימה תמידית. כל חידוש מקשקש ומתנגש בתובנות שקדמו לו, כל ראייה מוצלבת אל הדעה שכנגדה, וממילא נביעת תורתו של החכם מתעצמת ועולה על גדותיה.

רבים כבר עמדו על כך שגדולת האיש, ר' חיים, איש בריסק, והייחודיות של משנתו התורנית, קשורה כשלהבת בגזלת בכוחה המתודי ובהצלחתה הכבירה מבחינה פדגוגית ("אשר בלעדיה כמעט ולא ניתן לרבוץ תורה בדורינו"). כוחה של שיטתו אינה מסתכמת בפיצוח והגדרה עמוקה ומשכנעת של מספר רב של סוגיות ובעיות, אלא בעיקר בהיותה שיטתית, ברורה ועוברת לסוחר,

ואינה גנוזה דווקא בחותמה הייחודית של אישיות גאווית^ד. גדולתה כמתודה ברורה ומובחנת מההצלחה הרבה בה ניתן לסגלה בה באופן אישי, ולמוסרה ולהנחילה לדורות הבאים. בנוסף, סגנונו של ר' חיים אינו דורש בקיאות נרחבת מדי בכדי להתחיל לצלול לתהומות ים התלמוד, ולהרגיש בשלב מוקדם למדי מידה מסוימת של פוריות ויצירה בלימוד. נקודה זו במיוחד, כפי שכבר הסביר הרב דסלר זצ"ל, מהווה מחסדי ההשגחה לדורנו. בהקשר זה ראויים לציון דברי הרב משה ליכטנשטיין שליט"א שהדגיש שבהיות אדם תלמידו של ר' חיים, נוטל הוא את הכלים ודרכי ההתבוננות בסוגיות ושימוש תדיר בכלים אלו. וזאת למול היות אדם, לשם משל, מתלמידי הגאון רבי עקיבא איגר, תואר אשר משמעו, בעיקר שליטה בכלל הערותיו ותורותיו של הגרעק"א, אך לא בהכרח ביכולת לסלול מסילות בדרכו^ה.

כר' חיים, אף גדלותו התורנית של רבי עקיבא קשורה ביכולתו הפנומנלית להרביץ תורה בישראל, ולא בכדי עיקר תורה שבעל פה יצאה מבית מדרשו. כרבנו הקדוש וכרמב"ם, מציג רבי עקיבא לתלמידיו סולת מנופה ונקייה, העקרונות תואמים לפרטים ולפרטי הפרטים, לתלמיד מוגש שולחן ערוך – ואידך זיל גמור. ואולי בדומה לר' חיים, מלמד רבי עקיבא את תלמידיו כיצד למצות מידותיו, כיצד עושים הלב חדרים חדרים, ולהתחיל לנתב דרכם, עקב בצד אגודל, במימי ים התלמוד הגועשים, ולהחל למיין: משנה לכאן, דין ב'גברא' ודין ב'חפצא', 'אורח חיים' מזה ו'חושן משפט' מזה.

ברם, אף רבי טרפון הוא פדגוג מעולה, ותלמידיו נמצאים נשכרים מהימצאות בקרבתו. אומנם, החידוש הנקודתי שמשיג התלמיד, השואל ומתפלפל עם רבי טרפון בדבר הלכה, אינו נותן לתלמיד תקווה לרדת לסוף דעתו התורנית ולאמץ את מערכי חשיבתו של רבו. חידושו של רבי טרפון מבוססים על ידע נרחב ומקיף בכל שטחי התורה ובשכל חריף שהמקוריות והאותנטיות חותמים.

ד). אך עיין בהספדו של הגר"ד סולובייצ'יק על דודו הגר"ז ("מה דורך מדוד") שתבע אף מהלמדן הבריסקאי שיטבע את מטבעותיו שלו במקוריות וייחודיות.

ה). אבחנה דומה למדי היתה מקובלת אף בדור הראשון של ראשי הישיבות. אנו מוצאים תיעודים רבים של התבטאויות בדבר חשיבות לימוד ספר 'קצות החושן' כמורה דרך וכמנחיל את דרך הלימוד הרצויה, ושל המלצות לעיסוק והגייה תדירה בתורתו. מעניין הדבר, שמצינו הנחייה לימודית מאלפת של הגרא"ז מלצר, בספר תולדותיו 'בדרך עץ החיים' (ח"א עמ' 268), החושפת מחשבה רפלקסיבית על דרכי הלימוד, ודומה להפליא לדברים שהבאתי בשם הרב משה ליכטנשטיין: "מעשה בבן ישיבה שבא לרבנו, הרצה לפניו את חידושי התורה שחידש, והתבסס בדבריו על חידוש מסוים של רבי עקיבא איגר ועל כך בנה את בנינו... אמר לו רבנו לבן הישיבה: לא כך, דברייך לא היו כה טובים, לא כך צריך לומר... דבר נוסף שברצוני להעיר לך: כאשר רוצים ללמוד לחדש חידושי תורה אין לבנות את בנין החידוש על תורתו של רבי עקיבא איגר. את דברי רבי עקיבא איגר יש לדעת, יש ללמוד ולהשתדל להבין, אבל לבנות בנינים על גבי תורתו, להיות רבי עקיבא איגר, זה כבר אינו ענין כה פשוט, לגדול ולהיות רבי עקיבא איגר זה דבר שהינו כמעט בלתי אפשרי.

אם רוצים ללמוד לחדש חידושי תורה יש לעשות זאת על דברי ה"קצות" שכן המתעמק בו ומחדש חידושי תורה על דבריו יכול להגיע ולהיות בדרגת "קצות קטן", ממנו אפשר ללמוד את דרך הלמוד ודרך החידוש, אבל לא כן רבי עקיבא איגר, מי זה יכול להגיע ולכן אין לבנות בניני חידושים על גבי תורתו.

דוגמה יוצאת דופן בחריפותה נמצאת בשאלה שנשאל הגאון רבי ברוך בער ראש ישיבת קמניץ, מדוע צריך 'רבי' אם ספרי קצות החושן זמינים בארון?

אך החוויה הרוחנית בהתוודעות והצצה להר הגעש התלמודי המקשה מכאן, ומתרץ מכאן. מהכוח הסוחף של מימי ים התלמוד השופים וקוצפים, גל האגוזים המקשקש במהירות בשצף של מקורות. ואי אלו 'מציאות' ו'המצאות' מסוגיות אלו ואחרות, מתשובות אחרונים, מהערה צדדית של ר' עקיבא איגר, די בהימצאות במחיצתו של הגאון בשעה זו, בכדי להסב לתלמיד קורת רוח מרובה. התוודעות לדרך פלפולו ולשליטתו התורנית של הרב, מהווה מעמד אדיר של כבוד התורה, המחזקת ומשלימה את שאיפותיו ורצונו של התלמיד לדבוק בתורה ובתלמידי חכמים.

ברם, מעבר לרמה הרוחנית חווייתית, נמצא התלמיד נשכר מבחינה לימודית מהפלפול התורני בכל חדרי התורה. הידע הרב והשופע מהרב לתלמיד, היקף הסוגיות צדדיות ועיקריות, פרשנים ומשיבים, מקראות ומדרשות, מקנים לתלמיד שרוצה להשלים ידיעותיו בסוגיה בעלת שטח מצומצם, ידע רב ואפיקים נרחבים במרחבי התורה כולה, וכדאיתא באבות דרבי נתן: "מביא לו מקרא ומשנה מדרש הלכות והגדות. כיון שיצא מלפניו היה יוצא מלא ברכה וטוב". 'ברכה וטוב' הוא ידע נרחב בסוגיות נוספות, שלולי הרב ספק אם היה משיגם. ויותר מכך 'ברכה וטוב' הוא האופק התורני שמתגלה לתלמיד שעה שהוא יושב על כתפו של רבי טרפון כנס על גבי ענק, ומבחין בגדולתה ויפעתה של תורתו הקדושה.

אמור מעתה, מעלה גדולה לניתוח ולסדרנות של רבי עקיבא, ומעלות רבות אף הן לגודש, לזרימה ולקשקוש בתורתו של רבי טרפון – אלו ואלו דברי אלוקים חיים, ומעלות אמיתיות בקניין התורה.

רבי זלמן נחמיה

כפי שפתחת, אינני מתיימר למצות מידותיו של הרב זצ"ל, אלא לשתף מעט בהתנסותו, בהבנתי ובקליטתי קרני הוד מדמותו הגדולה.

אכן, חזיתי ברב זצ"ל ממידותיו של רבי עקיבא. ידוע לכל שהרב ניחן בחוש אנליטי חד, חילוקיו הלא מדגניים התבססו ברובם על מסורת עמוקה של רבותינו ה'קצות' וה'נתיבות', וכן של גדולי ראשי הישיבות מעתיקי השמועה (אך גם על הגאון החסידי בעל 'אבני נזר') והציגו ניתוחים בהירים ומשכנעים למדי. כמו כן, מידה רבה של לכידות וסדר שררה במשנתו – דבר שהתגלה, בעיקר, ביכולתו הפנומנלית להעביר שיעור בכל אחת מפינות התורה שבעל פה 'על אתר', ללא שום הכנה מראש.

ברם, דומני שכתלמיד, דווקא דמות דיוקנו התורנית של רבי טרפון – גל אדיר של אגוזים, חידושים, פלפולים, ניצב במלוא הדרו למול עיניי. כרבי טרפון, אף הרב התבלט בידע הרחב שלו, בקיא היה הרב בכל מכמני התורה ובעל בית בכל חדריה. הרב לא שקט על שמריו אלא ניצל את הידע הרב לצורך פלפול תמידי בתורה, ששפע בנביעה אדירה.

בשמיעת שיעורים מפי הרב, ובעיקר בשיח תורני עמו, מצאנו הרבה יותר מעיון מדוקדק בסוגיה 'על אתר' וחתימה לניתוח מושגי ברור נוסח ישיבות ליטא. חותמו של הרב לא התבלט

בחידוש יסודות למדניים (אף שגם חידושים מעין אלו היו באוצרו) רוב השיעורים ששמעתי מפיו עסקו ביסודות ועקרונות מוכרים למדי בעולם הישיבות.

דומה לענ"ד שעיקר חידושו, היה בעיסוק נרחב ביותר של יישומים מחודשים וראיות מסוגיות נוספות, תוך צירופם כיריעה רחבה ומרהיבה של סוגיות הש"ס ודברי הראשונים, אף מאלו שאינם נתפסים מרצף המסכתות הנלמדות או מהפרשנים השגורים בישיבות. חשנו שהרב בגאונותו כרב החובל של כולל תלמודא, מעלה אותן על ספינתו ומשייט עמך במומחיות אומן, בבטחה וברוגע במי התלמוד הסוערים.

מהלכו של שיעור, דרך כלל, שאחר הצגת מספר קושיות ממקומות שונים בש"ס (ולא דווקא 'על אתר') הזכיר הרב 'יסוד' או 'חקירה' והחל לטייל, כיד השם הטובה עליו, בין סוגיות הש"ס והראשונים. במידה וההיין אחד התלמידים לשאול, החלו מיד האגוזים מתקשקשים זה בזה: "אכן מהגמרא שם יש ראייה, אך לא לפי שיטת הרשב"א, ולפי המהלך של השב שמעתא צריך להסביר אחרת את הגמרא במכות... וזה מתקשר ליסוד של האבני נזר". ודו"ק, לא ה'חידוש' וה'יסוד' היה העיקר, וודאי שלא בכך הסתיים השיעור. דגש רב ניתן ע"י הרב על הפלפול, על העיון והחקירה בפרטים וסוגיות נוספות, על הבאת ראיות ואישוש הסברות, ועל האופי הדינמי של תלמוד תורה המתאפיין ביכולת להסביר כך או אחרת ולשקול את סברתו לכאן ולשם.

פעמים רבות ששאלו את הרב בדבר הלכה התשובה עטתה אופי של דיון ושקלא וטריא הלכתי ולא כ'ספר פסקים', הרב לא שידר לנו דחף חמור לקביעת מסמרות להלכה, והדגיש פעמים רבות את היכולת לפלפל ולהפך בסברא.

אכן, קשר הרב בין מומחיות בחלקי תורה שנראים בעיני הציבור כשונים, השלמות המפליאה של הרב בין בשטח פסיקת הלכה בין בשטח הלמדנות והעיון – ובעיקר, בשילוב ובמזיגה ביניהן, נראים כה נדירים בדורות האחרונים מאז נתפרדה החבילה.

אכן, אבני חן נדירות עיטרו את כתר התורה שהונח על ראשו: כפוסק וכרב רבנן, כאחד מגדולי הדיינים וכראש ישיבה המרביץ תורה לעדרים. מזיגה זו התאפשרה, לענ"ד, לא בשל סגנון למדני סולידי ומאופק ביותר מזה, או בשל תעוזה פסיקתית שאינה שוקלת תקדימים ומסתמכת באופן בלעדי על כח הסברא המחודשת מזה. כוחו נבע מגדלות תורנית אותנטית, דוגמת רבי טרפון, השליטה 'בלי מצרים' בכל חדרי התורה אפשרה נביעה פנימית ויצירת קשרים וחיבורים, אשר בהשקפה ראשונה ובהיצמדות לסוגיות מלגו, לעיתים קשה להבין את היתכנותה. החריפות השכלית והידע הנרחב המהווים ביטוי עליון למדרגה של 'תורה דיליה', אכן מאפשרים יצירת שילובים משכנעים ואמיתיים, אף בשעה שלא ניתן להטות דרך ברורה להשגתם.

דומה שאף עיסוקו החדשני ופורץ הדרך של הרב בטעמי המצוות, המתאפיין ברוחב דעת תורני, מבעית בהיקפו, וממחיש את יכולתו של הרב לחדש בכל מצווה ומצווה מתרי"ג מצוות. עצם הבחירה בעיסוק אינטנסיבי בתחום הנתפס כ'יבש' מבחינה למדנית, ועיבודו תוך עבודה מופתית בקביעת כללים וליבון פרטים, תוך הוכחת דבריו בעשרות רבות של ראיות, והפיכתו לתחום עמוק של חידושים ו'לומדות'. היא הפיכה, כמליצתהגרי"ד סולובייציק, "הצור אגם מים, חלמיש למעינו מים". עבודה תקדימית זו, יכולה לנבוע רק מאישיות בעלת גאונות מקורית,

כרבי טרפון, שבכוחה לחרוץ בין הלכה לאגדה – ולקרב בין תחומים אשר במבט ראשון נראים כרחוקים וסותרים. כך היא דרכו של הרב בשילוב בין עיסוק של טעמי המצוות – הנטוע בעולם המחשבתי – פילוסופי, וקירובו לגופי סוגיות הש"ס בלמדנות מעמיקה, וכך היתה דרכו של הרב בשילוב הלכה ו'לומדות'.

ואף שנהג בתלמידים בעין טובה, והקדיש מזמנו וממרכו לאלפס בינה. דרך כלל, שומעי לקחו לא עוצבו בצלמו כדמותו, דרך לימודו ששילבה בין מקוריות ובקיאיות פנומנלית, אפשרה לתלמידים ליטול אגוז ולצפות בקשקוש ובפלפול המרהיב, אך לא להתחזק ולהעתיק את דרך לימודו. יש משומעי לקחו האדוקים, שהשיגו הרבה משיעוריו ומחידושו – וחלקם אף קובצו על ידם והועלו על כתב. יש שהרחיבו את ידיעתם ובקיאותם במסכתות וראשונים נוספים, שלא היו מגיעים אליהם 'על הסדר' ונמצאו יוצאים משיעורי הרב "מלאי ברכה וטוב". אך מבחינתי: וכמדומני, מבחינת רבים משומעי לקחו, עצם ההמצאות במחציתו של גאון התורה, המאפשר ולו במעט להיכנס לד' אמותיו ולחזות בו מפלפל לאמיתתה של תורה, העניקה למסתופפים בצלו הרגשה של כבוד התורה, והיותה זרז להעמקה, התמדה והרחבה בתלמוד תורה.

כאמור, חותמו של הרב זצ"ל מקוריות ועצמאיות גדולתו, התבטאה אף בהכרעות הלכתיות והנהגות שלא היו מובנות מאליהן, ובפרט לאור בית גידולו וסביבתו. ההרגשה בשעת עמידה בפני הרב היתה שאנו פוגשים דמות שהאותנטיות היא אחת מאבני היסוד שלה. יכולתו של הרב לחשוב מחוץ לקטגוריות הסוציולוגיות הרווחות במחזורותינו, להעריך ולהוקיר אנשי תורה מבתי גידול אחרים, ואף לתת כתף בפיתוחם ועידודם – אינה חזון נפרץ.

אך לא רק בהנהגה, מבחינה תורנית טהורה היתה בו מהייחודיות הגאונית. שיעוריו לא תאמו לחלוטין למתרחש ב'עולם הישיבות' שבו צמח, הן בדגש שניתן בהם לעיסוק רוחבי, בספרות התורנית שהוזכרה בהן, והן בעיסוק נרחב יותר בפרטים. הידע המקיף והלמדני בכל חדרי התורה שהופגן בשיעורים, וששפע טיפין טיפין והתעצם במענה לשאלה הגונה, נרכש ככל הנראה לא רק ע"י זיכרון פנומנלי אלא בעמל רב של שינון וידיעת הפרטים ופרטי הפרטים, ואינה מתגלה באופן אינצקלופדי בלבד.

שיעוריו על כל חדרי תורה שבעל פה, היוו תמצית חידושו בכל מקצועות התורה, ושליטתו התבססה על חידושו המרובים, יצירה עצמית ומקורית היתה כאן, בעלת היקף כמעט בלתי נתפס – כל סוגיה, כל דף, כל סעיף בשולחן ערוך – עובד בכבשנו הגאוני ולא 'מקופיא'. החידושים הצטברו לבקיאיות בעלת עומק מיוחד.

גל האגוזים של רבנו, שכלל את כל התורה כולה, נשמט ונצבר בסגנון מרהיב, מקיף וייחודי. כאמור, אין ספק שדרך זו, שיש בה הדגשת האינדיבידואליות, והנאמנות של תלמיד חכם להבנתו בתורה, ולחותם המקוריות והעצמיות, יש מן הסכנה – ופעמים אף טוב לו לאדם לקיים בעצמו "אשרי אדם מפחד תמיד". אך כמה יצאנו נשכרים, כבני הציונות הדתית, שהפחד – ואף בדברי תורה, לא עמעם את אור תורתו המרהיב, העמוק והשופע של הרב זצ"ל. ומעל הכל זהרה דמותו של תלמיד חכם "יחידי", פשוטו כמשמעו.

